

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1996.3.10>

Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1996, 45, 3, 372–373

SAKSLASED SOOME LAHE ÄÄRES.

Rahvusvaheline sümposium 6.–10. septembrini 1995 Tallinnas

Sirje KIVIMÄE

Toimetusse saabunud 10. aprillil 1996

Sümposiumi üldnimetus "Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt" ei lase end otse eesti keelde ümber panna. Eesmärk oli käsitleda saksa keelsete inimeste tegevust ja liikumist Euroopa kirdeosas aegade jooksul, seega eelkõige inimfaktori osa, mitte ainult võimusuhteid. Korraldajate üks taotlusi oli fikseerida teema uuritus ning sugugi mitte viimases järjekorras selgitada, kuid võrd on uurimistöö viimaste aastate muutustega kaasnenud näiteks saksa idakolonisatsiooni, teisisõnu *Kulturträgetum*'i stereotüüpidest vabanemine. Algatus ei lähtunud mitte Saksamaalt, vaid Saksa Kultuuri Edendamise Fondist Soomes. Selle asutaja, Helsingi saksa kooli juhataja Theodor Aue järgi ka *Aue-Stiftung*'iks nimetatud ühenduse tegevjuhataja Waltraud Bastman-Bühner oli kogu ettevõtmise liikumapanev jõud. Sümposiumi sisulise külje eest kandis hoolt fondi teadusjuhataja, Lübecki linnaraamatukogu abidirektor doktor Robert Schweitzer. Finantseerimise võttis põhiliselt enda kanda Travemündes asuv Läänemere Akadeemia, kuna praktiline korraldustöö jäi Tallinna Saksa Kultuuriinstituudi mureks, toeks Tallinna Linnaarhiiv ja Soome Instituut Eestis.

Sümposiumi pidulik avamine toimus Eesti kultuuriavalikkuse arvukal osavõtul Raekojas. Rõhutatakse kokkusaamise rahvusvahelist tähendust, järgnes Saksamaa Eesti suursaadiku Henning von Wistinghauseni vastuvõtt, kuna lõpuvastuvõtu korraldas Soome suursaadik Eestis Jaakko Kaurinkoski. Mõneti väljakutsuvalt, aga ometi õigusega küsis oma avaettekandes endine Soome suursaadik paljudes maades Antti Karppinen, kas on üldse olnud filosoofilisi, sotsiaalseid või majanduslikke voole ja mõjutusi, mis jõudsid Baltikumi, Soome ja Venemaale teisisi kui sakslaste vahendusel. Mõõdunud tänapäevase hinnates arvas ta, et just Euroopa kirdeosas püsib ainukordne traditsioon, kultuur ja elulaad, mis kaasa teinud küll ajaloo pöördepunktid, on euroopaliku

pärandina paljuski rikkumatult säilinud ja mida on teadlikult või ebateadlikult järgitud.

Nimetatud kolmes piirkonnas on sakslastel olnud erinev ajalooline osa. Kui nad Baltimaades, praegusel juhul Eestis jäid valdavalt privilegeeritud ülemkihiks, siis Soome demokraatlike struktuuridega ühiskonnas arenes ka sakslaste enesetunnetus vastavalt. Venemaal, jättes saksa talurahva kolonisatsiooni alad kõrvale, kujutasid sakslased ühelt poolt eriti integreeritud, teiselt poolt aga ka erakordselt innovatiivset vähemust.

Austerlaste või Šveitsi sakslaste väljäärne Venemaale ei olnud just suur ning tegu oli enamasti professionaalsete gruppidega. Nagu Rudolf Mumenthaler (Zürich) veel kord kinnitas, tulid Šveitsist eelkõige koduõpetajad ja guvernandid ning päris täpselt pole seejuures määratletav, kui palju nende seas oli prantslasi. Paraku oli nende, ehkki haritud väljarändajate edasine saatus sotsiaalselt üsna ebakindel. Teise nimetamisväärsuse rühmituse Šveitsist moodustasid kondiitrid. Hans Derkits (Viin) viitas Austriast rände puhul näiteks klaasimeistrite "proletaarsele" grupile, kuid keskendus siis üksikutele väljapaistvatele isikutele.

Sakslaste järjekindla juurdeveolu Soome lahe äärde keskajal tagasid suuresti omavahelelise kaubanduse ja ka perekondlikud suhted kuulsas kolmnurgas Lübeck–Reval–Wyborg. Seda tendentsi vaagis Jüri Kivimäe. Ka Hermann Beyer-Thoma (München) tões, jälgides Saksa kontakte Soomega keskajal, et saksa asustuse lõpp-punktideks olid Viiburi, Porvoo ja Turu. Käsitledes ühist Rootsi võimu alust perioodi, rõhutas Hannes Saarinen (Helsingi), et kuigi vähenenult, jäi sakslastevaheline sisekaubandus endiselt Baltimaid ja Soomet integreerivaks elemendiks.

Migratsiooniõnne konkreetselt näiteks oli Narva, mille kaupmeeskonna juurdetulekut Saksamaalt ja suundumist edasi Venemaale analüüsis kodanikeraamatu sissekanete põhjal Dirk-Gerd Erpenbeck (Bochum).

Varasemale, juba Liivi sõjast saati püsivaks kujunenud saksa kaupmeeste eksistentsile Venemaal osutasid Mihhail Katin-Jartsevi (Moskva) kogutud andmed. Genealoogilise uurimusega mõnede saksa perekondade liikumise kohta Läänemere ruumis osutas Georg Luther (Helsingi), et just kodanlikes ringides oli omavaheline lävimine tihe. Rändeteema lõpetas Robert Schweitzer ettekandega Peterburi sakslastest ja samuti baltisakslastest, kes pärast 1917.–1918. aasta pöördelisi sündmusi valisid oma elukohaks Soome.

Haridusteema juhatas sisse Arvo Tering ettekandega Tartu ülikooli mõjust käsitletavas ruumis Rootsi ajal. Et taasavatud Tartu ülikool oli Soome sakslaste seas 19. sajandi algul veel ihaldatud õppimispaik, näitas Timo Rui (Joensuu). Omalaadsetest esimene Põhjamaaades oli Viiburis 1788 asutatud saksa tütarlastekool, millega võrreldes naishariduse areng lõuna pool Soome lahte maha jäi, tõesed siinkirjutaja.

Väljasõit Tartusse ei tähendanud ainult lõdvestust: seal jätkas haridusteemat Edgar Hösch (München), käsitledes saksa hissilvalgustusliku pedagoogika mõjusid nii Baltimaades kui ka Soomes.

Tartus Ajalooarhiivis toimus ka sümposiooni kolme olulise teemaga seotud ja arvutisse sisestatud isikuloolise andmepanga tutvustus. Antero Leitzingeril (Helsingi) oli kaasas materjal kodakondsusesse vastuvõtmise kohta Soomes ligi saja aasta vältel kuni 1917. aastani. Asjatundjate seas on hinnatud professor Erik Amburgeri pika aja jooksul kogutud kartoteek Venemaa sakslastest. Nüüd on see arvutis, mis võimaldab neid isikuid mitmeti selekteerida, nagu demonstreeris Hermann Beyer-Thoma. Veiko Berendsen ja Margus Maiste tutvustasid oma andmepanka balti aadli kohta. Selle koostamine alles jätkub. Samuti on veel pooleli Narva kodanikeraamatu sisestamine, mida teeb Dirk-Gerd Erpenbeck koostöös Enn Küngiga.

Kindlasti kõige paremini on seni uuritud saksakeelseid kultuurikontakte Läänemere ümber. Eesti poolt vaadatuna ju muukeelset kõrgkultuuri kõrval ei olnudki. Siinkohal tuleb nimetada juba käigus olevat rahvusvahelist projekti saksa teatri ajalooast välismaal, mis esijoonel ongi silmas pidanud teatrisuhteid Läänemere ümber. Sedakorda käsitles teatriajalooprojekti algataja Laurence Kitching Kanadast ülevaatlilikult hoopiski kirjandust.

Kuid nagu veenis Svetlana Melnikova Peterburist, ainuüksi sealne saksakeelne teater pakub rikkalikult uurimisainet. Neli referenti Viiburist esindasid kõik kultuuritemaatikat. Olga Glazkova käsitles eksemplaarselt kahte saksakeelset luuletust Vana-Soomest, Igor Ljamin Monrepos' park-muuseumi kujunemist ja tulevikuväljavaateid, Viktor Dmitriev arhitekt Karl Speckle ehitatud arvukaid avalikke hooneid ja Ljubov Kudrjavitseva juugendarchitektuuri Viiburis. Talle sekundeerisid poodiumituvustustega üleminekust historistlikult regionaalsele rahvusromantilisele stiilile Petri Neuvonen Helsingist ja Mart Siilivask Tartust. Muidu teatriajaloolasena tuntud Sven Hirn (Helsingi) tõi uue ainesena esile saksa meeleolumuusika levimise Soomes enne Esimest maailmasõda, kuna Avo Hirvesoo tutvustas Teise maailmasõja aastail Tallinna saatjas muusikajuhatajaks olnud doktor Wirthi tegevust.

Kavandatust kitsam oli uuemaaegsete majandussidemete osa, kuid see-eest põhinesid mõlemad ettekanded – Thomas Martin (Gießen) saksa pankuritest Peterburis ning Marjatta Hietala (Joensuu) sakslastest kui innovatsioonikandjast Soomes – ulatuslikul uurimistööll.

Sümposioon osutus igati interdistsiplinaarseks. Mõistagi selginesid töö käigus uued küsimuseasetused. Selles seoses osutaksin juba algul etteoleatult Michael Garleffi (Oldenburg) referaadile, kus põhjendatult tõstatati küsimus, kuid võrd pidada sajandite jooksul pidevalt kõnealuses ruumis elanud sakslasi "võõraks" või siis "autohtoonseks". Lõpuarutelus võidi nentida, et sümposioonil puudus kitsas rahvuslik vaatenurk, ning sedagi, et kuigi rahvusriikide tekkimine ei olnud vähimalgi määral sakslaste eesmärk, aitasid nad objektiivselt oma tegevusega kaasa vastavate eelduste kujunemisele. Ent hoolimata üksikute uurijate huvi kasvust baltisakslaste vastu valitseb Eesti ajaloo teaduses endiselt liiga kitsas rahvuslik lähenemisviis. Vähe sellest, peaaegu välistatud on ka arengute jälgimine naaberriikidel ja ühes sellega võrdlev kontaktne uurimine. Just saksa elemendi ajaloo kaudu saab selgeks, kui iseenestest mõistetavalt toimus suhtlemine siinsamas Soome lahe ümber, eelkõige aga meie ala Euroopaga seotuse mehhanism. Paraku sattus sümposioonisaali referentidele lisaks nimetamisväärselt vähe eesti ajaloolasi.